

K.R. Popper - vedec, humanista a patriarcha západnej filozofie 20. storočia.

(Spomienková úvaha venovaná jeho myšlienkovému dedičstvu.)

*"Intelektuál nie je ten, kto hľadá
pravdu, ale ten, kto vyhádza lož."*

Sir Karl Raymund Popper

Na sklonku leta roku 1994 (17. septembra) vo veku deväťdesiatdva rokov zomrel Sir Karl Raimund Popper. Svoju plodnú životnú púť zavŕšil vo svojej vidieckej vile v juhoanglickom Kenley v grófstve Surrey.

Popperova osobná biografia je - tak ako väčšina skutočných vedcov - len málo dramatická až jednoduchá, ak myslíme na vonkajšie udalosti jeho života. Narodil sa 28. júla 1902 vo Viedni. Pochádzal z pomerne zámožnej, no intelektuálne a kultúrne vyspelej a vyhranenej židovskej rodiny, v ktorej - najmä vďaka otcovmu vplyvu - panoval duch liberalizmu millovskeho typu. Duchovná atmosféra, v ktorej vyrastal, formovala jeho citlivosť k viacerým fundamentálnym otázkam, na ktoré sa sústreďovala pozornosť obdobia, v ktorom žil a ktoré v intelektuálnom zmysle aj významne spoluvytváral. Neboli to iba interné otázky filozofie a vedy, ale (ak to pokladal za nevyhnutné vo vzťahu k udalostiam *veľkých* dejín a osudu *veľkého* sveta) vedel pozdvihnúť svoj neprepočítateľný hlas aj na obranu demokracie, ľudských práv, spravodlivosti a humanity. Vďaka vplyvu matky dokázal intenzívne vnímať harmóniu a krásu, najmä prostredníctvom hudby - *dominantnej témy jeho života*. Vo svojej *Intelektuálnej autobiografii* naznačuje, že napríklad úvahy o polyfonickej hudbe ho inšpirovali v celkom odlišných oblastiach a tvorili interpretačné pozadie napr. jeho názorov na vznik gréckej vedy a poznania, navodili jeho obrat od skúmania psychológie objavu k *objektivistickej epistemológii*, tzn. k logike objavu.

Život prežil najmä na troch miestach. Mladosť vo Viedni, kde ukončil univerzitné štúdiá; profesionálnu pedagogickú a vedeckú kariéru si od marca 1937 buduje najprv na novozélandskej univerzite v Christchurch (kam odišiel cez Anglicko v predtuche anšlusu Rakúska) a hneď po skončení 2. svetovej vojny začína svoje viac ako štvrtstoročné pôsobenie na (najmä jeho pôsobením vskutku prestížnej) London School of Economics and Political Science. Prednášal však aj na mnohých iných známych univerzitách.

Sir Popper bol osobitým mysliteľom. Jeho výchovu a vzdelanie poznačil duch minulého storočia, sám však pevne stál a vskutku originálne sa pohyboval v prúdoch intelektuálneho, politického a vedeckého života nášho storočia. Zmýšľal liberálne, nebol však ortodoxným stúpencom všetkého, čo sa s liberalizmom spája. Bol optimistom a melioristom v období, keď mnohí jeho rovesníci podľahli skepse a pocitu neodvratiteľnej tragédie; neskrýval však obavy z možného ohrozenia osudu civilizácie, ktorú pokladal za doteraz historicky najúspešnejší variant globálneho spoločenského usporiadania. Naopak, odmietal apokalyptické vízie budúcnosti a považoval ich len za logicky nesprávne závery lineárnej optiky dejinných trendov. Viera, že žijeme v zlom svete je podľa neho *celkom nesprávna*, aj keď prítomnosť zla je - pokiaľ ide o jej mieru - hrozivá. Neskrýval svoj obdiv vedy a ľudského poznania, vedel však rigorózne uplatniť kritické výhrady voči tým, ktorí nekriticky obdivovali všetko, čo sa vo vede a v mene vedy robilo a robí. Detronizoval obraz vedy ako takmer lineárny kvantitívny nárast objektívneho poznania, aby mohol intronizovať predstavu o vede ako postupnej a trvalej eliminácii konceptualizovaného omylu a predsudkov: pomocou vedy sme sa vymanili zo sveta mágie a iracionality. Bol zanieteným stúpencom individualizmu aj v období, keď v sociálno-filozofickom myslení začínal dominovať holistický a organizmický pohľad. Načrtnol viaceré koncepcie, ktoré podkopali súčasné metodologické a epistemologické štandardy. Horizonty európskeho a svetového myslenia, najmä vedeckú, politickú a ideovú klímu Západu ovplyvnil síce nepriamo, zato však výrazne a trvalo. Popper stál až do svojho skonu priamo v epicentre fundamentálnych vedeckých, filozofických a metodologických diskusií - ako ich aktívny účastník i ako ich objekt. Takmer dve desiatky známych svetových univerzít mu prejavilo úctu udelením doktorátu *honoris causa*. Patrí k nemnohým, ktorých anglická kráľovská koruna (roku 1965) povýšila do šľachtického stavu napriek tomu, že pôvodom nebol Angličan.

Sir Popper sa stal známym svojimi presnými a prísnyimi analýzami povahy ľudského poznania, dynamiky rastu vedy, úvahami o povahe filozofie, obranou metafyziky ako inšpiratívneho *predjadzca* mnohých aktivít a úspechov parciálnych vied, vytrvalým úsilím o konštituovanie modernej demokratickej spoločnosti a nekompromisným odsudzovaním všetkých foriem autoritárstva, násilia a intolerance.

Bol hlásateľom obrodnej misie *pankriticizmu* - dôslednú kritiku nechápal ako pózu, videl v nej skôr potrebný a užitočný nástroj eliminácie predsudkov, omylov a chýb v záujme konštruovania presnejšieho modelu vecnej i ľudskej skutočnosti. Aj pozadie jeho uprednostňovania falzifikacionizmu pred verifikacionizmom tvorí práve epistemologický rámec jeho kritického racionalizmu. Vedel, že pravda má nanajvýš štatút *regulatívnej idey*. Obsahuje mravný, axiologický a najmä kritický rozmer - je kategorickým imperatívom postupovať v súlade

s princípmi kritického racionalizmu, ktorý implikuje apel na skúmanie predpokladov jej dosiahnutia. Jej hodnota a zmysel sa vynorí iba vtedy, ak bude ľudské poznanie sústavne a dôsledne usmerňované a vedené kritickým sebaskúmaním vlastných východísk.

Za hlavnú filozofickú nemoc našich čias pokladal *intelektuálny a morálny relativizmus*, pričom druhý je aspoň sčasti podmienený prvým a práve tu treba hľadať možnosti terapie. To, že zaostávame morálne, súvisí s deformáciami pri uplatňovaní novovekej racionality a intelektuálneho vývinu vôbec, najmä s atrofiou kritickosti a akceleráciou jednorozmerného, tzn. z našich rúk a vplyvu sa vymkynajúceho civilizačného procesu. Technosféra sa mení na kvázi virtuálnu realitu, ktorá začala fungovať podľa vlastných noriem. Popper však ani v tomto prípade nepodlieha pseudointelektuálskemu kvietizmu a pesimizmu - filozofia, veda a umenie nakoniec vyústia do regenerácie zodpovedného prístupu človeka k vlastnej budúcnosti - antropologické zlyhanie nemusí nastať. Treba však múdro, úprimne a s anticipáciou všetkých možných dôsledkov odpovedať na otázku, ktorú si ako motto vybral pre svoju intelektuálnu autobiografiu: *what to leave out and what to put in?* Čo máme prijať, osvojiť si, čím usmerniť a ovplyvniť podoby vlastných aktivít a čoho sa musíme zbaviť, čomu sa máme vyhnúť a čo odstrániť z cesty, po ktorej sme sa rozhodli kráčať? Historická skúsenosť nás nabáda prehodnotiť štandardné postupy a po stáročia aplikované kritériá. Treba novo chápať povahu vlastnej kognitívnej mohutnosti.

Epistemologickým pozadím Popperových úvah bola rezignácia už neudržateľného úsilia klasického racionalizmu *spájať pravdu s istotou*. V období vrcholicej prestíže vedy iniciuje kritické diskusie o jej hraniciach a skutočných možnostiach. Prispel tým k dnes už takmer všeobecnému presvedčeniu, že moderná veda má objektívne i subjektívne stanovené limity, ktoré by sme si mali vo vlastnom záujme uvedomiť. Úsilie o dosiahnutie *istého* vedenia pokladá za dôsledok pretrvávajúceho predsudku o možnostiach ľudského poznania. Ľudský rozum nie je sám osebe dostatočnou zárukou *istoty* poznania. Často sa mylí - dokonca *vo všetkom, čoho sa dotkne*. Najmä preto, že východiskové pojmy a axiómy každého racionálneho systému obsahujú aj niektoré implicitné prvky a predpoklady, ktoré ho vystavujú nebezpečenstvu kognitívneho zlyhania. *Istoty* zdôvodnenia a *záruky* pravdy sú v psychologickom zmysle pochopiteľné - úsilie dosiahnuť ich však vedie k trileme - k infinitnému regresu dôkazového postupu, k argumentácii v kruhu alebo k dogmatizácii a *skrehnutiu* či *zmrazeniu* výsledkov, ktoré veda dosiahla. Nič z uvedeného nebolo pre sira Poppera prijateľné. Preto usiloval o *deidoláciu* fiktívnych, voči eliminácii rezistentných autoritatívnych modelov skutočnosti - ľudskej i predmetnej.

V tomto zmysle bol Popper skutočným obrazoborcom. Významnou mierou prispel k súmraku stáročných modiel filozofie, najmä epistemológie, metodológie

a filozofie vedy. Za hlavný problém filozofie a osobitne epistemológie pokladal (už v *Logike vedeckého objavu* z polovice 30. rokov) kritickú analýzu apelu na autoritu skúsenosti a v tejto súvislosti - inšpirovaný Humom - korekciu a elimináciu induktivismu. Výsledkom bola inštalácia základov koncepcie evolučnej epistemológie a kriticko - racionalistického pozadia dedukcionizmu v teórii rastu vedy. Chcel mať aspoň malý podiel na čo i len čiastočnom objasnení a odstránení *ľudských nedorozumení* ľubovoľného druhu. Ľudské poznanie nenapreduje predovšetkým tým, že zväčšuje svoj objem a rozsah, i keď aj toto je jeho sprievodným znakom - dnes vieme *viac* a vidíme *hlbšie*, než kedykoľvek v minulosti, hoci najmä pre neúmerný partikularizmus a neholistickú či neorganizmickú orientáciu vedeckého poznávania je cieľom naplniť najmä antropocentrické ambície človeka. Dôležitejšie je, že sme vo väčšej miere disponovaní vyhýbať sa chybám určitého druhu, nie sme však imunní voči omylom iného epistemického poriadku.

Popper bol stúpencom fallibilizmu - neveril, že možno nájsť univerzálny garant pravdy. Jeho pozíciu môžeme označiť ako *stanovisko fallibilistického absolutizmu* (A. E. Musgrave). Má podobu alternovania a kombinovania dôrazu na absolútne alebo objektívne štandardy, rovnako ako na akceptovanie našej fallibility pri uskutočňovaní pokusov ich dosiahnuť. Aj ich konštituovanie musí zohľadňovať hlbinnú povahu poznania vôbec. Nebudeme síce žiť v eufórii z výsledkov poznania, vyhneme sa však dezilúziám a civilizačným sklamaniam. V mene *veľkých* právd, o dosiahnutí ktorých sme už toľkokrát boli presvedčení, sa udiali veci, ktoré predstavujú mnoho *čiernych miest* v dejinách. Pravda je epistemickým, no v rovnakom zmysle aj etickým problémom - nemožno ju sanktifikovať, nejestvuje raz a navždy. Medzi pravdivým a nepravdivým je asymetria - ide o to, aby prvé dominovalo nad druhým, aj keď sme schopní bezpečne poznať iba to druhé, teda to, čo nie je pravdivé. Ak nemožno vždy dôveryhodne rozhodnúť čo je pravda, pokúsme sa o to, čo možné je: vyhnúť sa opaku. Nie je to minimalistický program, ale naopak, produktívny postup, ktorým podľa Poppera môžeme eliminovať mnohé nedorozumenia. Nestotožňujme aktuálne vedenie s *istým vedením*. Najlepším spôsobom ako sa vyhnúť dogmatizmu je celkom uvoľniť hranice racionálnej kritickej diskusie. Nesmieme ju však zamieňať s malichernou kritikou bez porozumenia veľkých problémov kozmológie, ľudského poznania, etiky a politickej filozofie. Racionálna kritika je ozdravný proces - nesleduje osobné ciele, je *priamym ťahom k neosobnej pravde*, resp. aspoň približovaním sa k nej.

V ranej mladosti (ešte ako stredoškolský študent) bol Popper, ako sám hovorí, *socialistom a marxistom*. Osobná skúsenosť a schopnosť podrobiť radikálnemu preskúmaniu aj vlastné postoje a predstavy ho posúvajú medzi stúpencom opačného stanoviska - neboli to však argumenty politickej proveniencie, ale bezbrehosť a argumentačná neohraničenosť socialistických teórií. Z metodolo-

gického hľadiska ich najslabším miestom bolo, že dokázali využiť, v skutočnosti však podľa Poppera zneužiť akýkoľvek argument na podporu vedecky amorfných tvrdení, nepripúšťali však nijaký protiargument invalidizujúci danú teóriu. Teórie, ktoré maximalizujú svoju rezistenciu a minimalizujú svoje ohrozenie novými faktmi do vedy nepatria, nie sú jej súčasťou. V oblasti reflexie a následného usmerňovania sociálneho pohybu sa stávajú ideologickými konštruktami s vysokou možnosťou politického zneužitia. Práve to sa v európskych dejinách neraz odohralo a v poslednom storočí nadobudlo aspoň dve formy, ktorých epistemologické pozadie sa Popper pokúsil odhaliť. Od konca 30. rokov sa preto stáva azda najneúprosnejším kritikom akejkoľvek formy historicizmu ako metodologického a kolektivismu ako sociálnopolitického pozadia úsilí, ktoré Popper tak zanietene kritizoval. Mnoho sľubovali, v skutočnosti však viedli k tragédiám, ktorých rozsah nás doteraz frapuje.

Nástup autoritatívnych režimov v našom storočí Popper chápal ako inštaláciu negatívnych foriem spoločenského zriadenia, ako dočasné prerušenie postupného prechodu svetových dejín k demokracii a individualizmu. Venoval nemálo teoretického úsilia na to, aby presvedčivo ukázal biedu a teoretickú neopodstatnenosť koncepcií, ktoré si prispôsobujú filozofiu dejín tak, aby vznikol dojem, že meandre a povahu spoločenských procesov určujú *skryté* sily, ktoré stačí prehlásiť za zákony a potom ich autoritatívne uplatňovať. Svoju známu prácu *Bieda historicizmu* venoval pamiatke tých mnohých mužov a žien všetkých vyznaní, národov a rás, ktorí padli za obeť *viere v existenciu nevyhnutných zákonov historickej predurčenosti*.

Budúcnosť je otvorená všetkým možnostiam - je však na nás, aby sme aktualizovali len tie, ktoré ju neohrožia. Ak je - pokiaľ ide o ňu - *všetko možné*, potom osudovou potrebou a imperatívom prítomnosti musí byť úsilie, aby sa uskutočnilo to, čo umožní ďalšiu existenciu civilizácie. Súčasný ľudstvo to môže dokázať. Podmienka, ktorú treba akceptovať, je odhodlanie neúnavne sa boriť s predsudkami, lžou, mystifikáciami, demagógiou a autoritárstvom. Kritické myslenie, chápané ako permanentné úsilie hľadať slabé miesta akéhokoľvek tvrdenia, koncepcie, projektu či politického programu, sa stáva výzvou a predpokladom účinného vstupu do regulácie dejinných procesov. Stáva sa produktom intelektuálnej klímy, ktorá môže vzniknúť len v *otvorenej* spoločnosti disponujúcej sebazáchovnými mechanizmami a vysokou úrovňou imunity voči vždy hroziacim erozívnym a deštručným trendom, ktorých korene sú skryté v hĺbinách ľudského charakteru. Ľudské dejiny sa môžu skončiť - dnes, zajtra, o rok či o sto rokov - nemusia však skončiť vôbec. *Nikto to nevie* - hovorí Popper. Usilujme sa však o to, aby tento koniec nebol *naším* dielom.

Vďaka vede vieme dnes veľa, nevieme a nikdy nebudeme vedieť dosť. Oprávnená hrdosť na dosiahnuté výsledky ako produkt civilizačného a kultúrneho

vývinu nech sa snúbi s pokorou: musíme sa zmieriť s tým, že sú veci a sily, ktoré podstatne prekračujú hranice a možnosti nášho vždy aktuálneho, teda v danom období dosiahnutého a obmedzeného vedenia. Netvárame sa preto, ako by nás naša doterajšia dejinná skúsenosť oprávňovala k radikalizmu typu *takto a nie inak musí vyzerať zajtrajší stav vecí*. Múdrosť človeka nespočíva v analytickom vhlade do čiastkových problémov, nemá charakter výlučne racionálnej reflexie povahy skutočnosti. Sídli hlbšie a skrytejšie v našej schopnosti pochopiť tajomný a nám stále ešte nedostupný poriadok kozmického usporiadania, ktorého sme súčasťou. Pokora, úcta, sebaspytovanie a kritickosť vo vlastných úvahách je úmerná velebnosti a mystériu kozmickej architektiky.

Tvorivá evolúcia univerza umožnila, aby sa jeho súčasťou stal človek so svojim intelektom. Ľudská túžba sa upína k poznaniu, ktoré pozdvihuje človeka do výšin, z ktorých je schopný nahliadnuť do mnohých tajov, ktoré vníma len preto, že je mu daná schopnosť poznávať. Ide však o to, aby vedľajším produktom ľudského poznania nebola pýcha, arogancia a neskromnosť. Intelektuálna skromnosť, ku ktorej sir Popper sústavne a naliehavo vyzýval, sa prejavuje v plňšom uvedomení toho, ako *málo toho vieme*. Preto chcel - a usiloval o to vo svojej filozofii vedy - skonštruovať novú paradigmu ľudského poznania. Poznania, ktoré by netrpelo veľikáštvom, pýchou a aroganciou, ale oprávňovalo človeka k hrdosti, viedlo k skromnosti a k hlbšej intelektuálnej i mravnej pokore. V tomto zmysle vskutku primeranou stopou a odtlačkom ľudskej prítomnosti vo svete, jej reprezentáciou je Popperov *svet 3* - jedna z moderných podôb revitalizovaného platonizmu: svet objektívnych obsahov myslenia (vrátane vedeckých teórií a umeleckých koncepcií), inštitúcií a hodnôt v ich abstraktnej podobe. Nimi sa uskutočňuje hlbinná kontinuita chápaná ako väzba a prechod od minulosti k prítomnosti a budúcnosti.

Jedinou nádejou ľudstva je *krotiť svoje vášne* pomocou (aj keď ohraničenej) rozumnosti. V oblasti teórie sociálnej kinetiky sa sir Popper usiloval načrtnúť taký model vzťahov, ktorý by pomáhal odkrývať i predikovať, a teda eliminovať *nezamýšľané dôsledky*. Dejiny a to, čo nie je práve ich dôstojnou súčasťou, akoby z veľkej časti boli práve nimi. Pokračovanie dejín je možné za predpokladu, že sa nanovo a v súlade s kumulovanou skúsenosťou budeme zamýšľať nad univerzom a našim miestom v ňom, že si uvedomíme *nebezpečnú moc nášho vedenia*, ale aj dôsledky nielen svojho sklonu k dobru, ale i neschopnosti eliminovať zlo. Život a jeho mystérium robia našu planétu krásnou. Jeho pokračovanie umožní iba využitie potencialít, ktoré sa musia aktualizovať ako dôsledok nového zhodnotenia skúsenosti ľudstva. Vždy prítomné nebezpečenstvo straty života nám pomáha uvedomiť si jeho hodnotu. Nie v osobnom, ale v planetárnom zmysle ho uchovať.

Pri odchode sira K.R. Poppera si uvedomujeme vážnosť a význam mnohých problémov, na ktoré upozorňoval. Jeho intelektuálne úsilie, ktoré takmer sedem

desaťročí aktívne ovplyvňovalo západoeurópsku intelektuálnu a politickú scénu, sa postupne stalo jej prirodzenou súčasťou. Rozplynulo sa v nej - a to je najlepší dôkaz jeho trvalej prítomnosti v dynamike našej súčasnosti.

František MIHINA

ERRÁTA

Do 1. čísla ORGANONU F (1994) sa nám vkradli nasledujúce chyby, za ktoré sa čitateľom ospravedľňujeme.

Na s. 1²³ namiesto "z jeho tvrdení" má byť "z ich tvrdení".

Na s. 17⁸ namiesto "that, post-modernism" má byť "that post-modernism".

Na s. 19¹⁰ namiesto "počnúc 17. storočím" má byť "počnúc 19. storočím".

Na s. 75₂ namiesto "43-78" má byť "43-75".